

Ord for Norge

Knud Knudsen – en nasjonsforfatter fra Holt

Egil Børre Johnsen

Knud Knudsen (1812-1895) ble født og vokste opp på husmannsplassen Hesthagen, i et hus som i dag står til skue på tunet til Aust-Agder kulturhistoriske senter. Knudsen er kjent som språkreformator, grammatiker og norsklærer. Han kjempet frem en fornorsking av skriftspråket og er blitt omtalt både som riksmålets og bokmålets far. Hans strev kom til å prege norsk offentlighet takket være ett våpen. Han skrev. Denne jubileumsartikkelen handler først og fremst om Knud Knudsen som forfatter.

En tid for ny prosa

I løpet av 1700-tallet utkom det skrifter i den dansk-norske fellelitteraturen med klar norsk tendens. *Norske Intelligentz-Seddeler* ble utgitt regelmessig fra 1763, og norske forfattere publiserte alt fra vitenskapsprosa til prekener og essay. Det er nok å nevne Gerhard Schønings *Norges Riiges Historie*, Hans Strøms *Søndmørs Beskrivelse* – og Ludvig Holberg.

Våre 1700-tallsforfattere skrev imidlertid på dansk. Det gjorde også de fleste store navnene i neste århundre – Hans Nielsen Hauge, Marcus Thrane, Peter Andreas Munch, Jacob Aall, Michael Sars, naturfagforfatteren Peter Christen Asbjørnsen og folkeopplysningsmannen Sivert Aarflot fra Ørsta. Aarflot hadde til og med eget trykkeri; det første på landsbygda i Norge.

I perioden fra 1814 og frem til Knud Knudsen selv begynte å publisere for alvor ble det utgitt omkring 2 800 boktitler i Norge.¹ Selskabet for Norges Vel var en dominerende publisist, mens Boghand-

Huset hvor Knud Knudsen ble født og vokste opp står i dag i restrukturert stand på Aust-Agder kulturhistoriske senter.

Den første Søn, Ivar Aasens Landsmaal, i sin fine, kongelige Klædning vandt jo ikke Prinsessen og ikke på langt nær det halve Rige. Den anden Søn, som gaar mer borgerlig klædt, har faat mange Penge med på Veien; men Prinsessen og halve Riget er det endnu langt til. Men nu kommer Askeladden, fillet og lappet, - han som de andre to Brødre har "jønet, spottet og kaldfliret" ad, fordi han reiser med "Lappeteppet" sit og tror, han kan vinde Prinsessen og hele Riget; men det kan vel hænde, at Fillerne falder af ham, naar han til sist vinder Folkehjertet og hele Norge, og staar der i hele sin nye Bryllupsklædning, saa norsk og vakker, som nogen Kongesøn kan ønske sig at bli.
(Signaturen F. O. G. i Aftenposten 30. mars 1887.)

lingskommissionen, opprettet i 1810, i praksis ble landets første forlegger og bokhandel. Ellers økte antallet betydelige norske forleggere, med P. T. Malling og J. F. Dahl i spissen. Stort sett utga norske forlag bare sakprosa; dikterne utkom på danske forlag. På artikkelnivå var kulturorganet Morgenbladet en hel institusjon, senere kom Aftenposten og publikasjoner som Nyt norsk Tidsskrift og Historisk Tidsskrift. Organer som ble flittig besøkt av Knud Knudsen var Morgenbladet, Den norske Folkeskole og Folkevennen. Viktige fora var også Universitets- og skoleannaler og enkelte årsprogram fra de høyere skolene.

Når det gjelder mediene, er to forhold viktige. Det oppsto nye og vidtrekkende talerør gjennom hele Knudsens levetid. Men samtidig var disse, i motsetning til i dag, ikke flere enn at den som målbar sin sak i de mest dominerende, ble lest av alle med innflytelse i saken. Når Knudsen gjentatte ganger skrev flere helsides artikler om samme sak i Morgenbladet, nådde de alle som burde nås.

Forfatter uten portefølje

De politiske begivenhetene i 1814 betydde ikke at det raskt oppsto noen helnorsk sakprosakultur. Men etter hvert økte trangen til å skrive på et eget nasjonalspråk. Aasens poesi og Vinjes essayistikk ble en ui-

motstående drivkraft i det språkpolitiske arbeidet. Deres skjønnlitterære mesterskap styrket synspunktene og programmene de la frem som sakprosaforfattere. Det samme gjelder de moderne gjennombruddsforfatterne. Bjørnsons, Colletts og Garborgs diktning var sterkt saksrettet og hang sammen med hva de skrev i form av essay, artikler, brev og polemikk.

Denne kunstnerfordelen hadde ikke Knud Knudsen. Han skrev kun sakprosa, og det gjorde han hverken i egenskap av lyriker, statsstipendiat eller dikterhøvdning. Han skrev som lærer. Lønnen fra hovestadens katedralskole finansierte både forskning og publisering. Knudsen kom heller ikke til å knytte seg til aktive reformmiljøer i samme grad som de nevnte. I feriene vandret han landet som en annen Vinje og skildret som han alt fra topografi til folkeskikk. Men han holdt observasjonene tett til brystet i private opptegnelser.

Likevel fikk Knud Knudsens tekster på to områder en gjennomslagskraft som er blitt få andre sakprosaforfatterskap til del i vår kulturhistorie. Han angrep etablerte institusjoner og foreslo reformer som kolleger og samfunnsstøtter flest tok avstand fra. Så hvordan klarte han å skrive slik at han likevel langt på vei fikk det som han ville?

I første omgang er det enkelt å forklare forfatterens innflytelse med omfanget av hans produksjon. Det er uvanlig stort både etter datidens og nok også nåtidens målestokk. Kampen for de to hjertesakene – skolen og skriftspråket – ble nedfelt i hele nitten bøker. Hvis vi ser aviser, blader og tidsskrifter under ett, spørs det om noen norsk forfatter overhodet har skrevet flere artikler om språk og skole enn Knud Knudsen. I Jens Brage Halvorsens *Forfatter-Lexicon* (1885-1908) fyller oversikten over produksjonen ti sider. I tillegg etterlot han seg 900 tettekrevne folioark supplert med vedlegg og merknader.²

Mange lesere ble pirret av uvanlige synspunkter som Knudsens. Men synspunktene måtte formuleres på en slik måte at artiklene ikke bare ble bladd forbi, men lest til ende. Når dette lyktes, skyldtes det to gjensidig avhengige forhold – forfatterpersonlighet og skrivemåte. I det følgende vil jeg se litt på personlige forhold før jeg behandler forfatterskapet som en helhet. Når det gjelder personlig-geografisk bakgrunn, er det imidlertid all grunn til å se den i sammenheng med innsatsen til en annen Holt-forfatter.

To nasjonsskrivere fra Holt

Knudsen lærte tidlig at det var forskjell på folk. Som husmannssønn vokste han opp i skyggen av storgårdene på Godderstad og rikdommen på Nes jernverk. Alt som gutt ble han imidlertid hjelpe- og omgangsskolelærer og høstet erfaringer hos både høy og lav. Dette kunne

«I Holts kirke henger en staut lysekro-
ne, som Hetting 'paa Værke' har git.»
Som gammel omtalte Knud Knudsen
den sjeldne skatten i erindringene - det
var under den han sto til konfirmasjon.
Grunnen var imidlertid at han hadde
oppdaget hvordan en forsker hadde
feilstavet giverens navn som Helling.

lagt grunnen for en karriere i politikken lokalt eller på riksplan, men utfallet ble et litt annet. Han ble en partiuavhengig kulturpolitisk aktør med ett overordnet mål: Å gjøre skriftspråk og kunnskap mer allment tilgjengelig. Målet var ikke å bedrive klassekamp, men å bygge bro mellom klassene i en språklig demokratiseringsprosess.

Nå finnes det en relativt utbredt forestilling i overleveringene; om Knudsen som en steil bråkmaker som ville endevende språket med hjelp av simple ord og vendinger fra folkemålet. Steil var han, og bråk kunne han også stille til. Men når det skjedde, skjedde det i sakens tjeneste. Formålet var oppbyggelig. Dette fremgår tydelig av et lite påaktet skrift i bladet Folkevennen fra 1852: *Norge og jeg eller Det hele Folk og den enkelte Borger*. Fordelt på to avdelinger har forfatteren et sammenhengende bidrag på 66 sider. Det har form av en dialog mellom to brødre, den ene prest og den andre bonde. Den siste spør og den første svarer, men her er så mye intelligens hos begge parter at samtalen får en fast struktur. Hvis vi ser bort fra det gotiske trykket, fraværet av illustrasjoner og dialogformen, er dette en elementær innføring i samfunnskunnskap på omtrent det nivået som gjelder for dagens lærebøker på ungdomstrinnet. Den vesentligste skilnaden ligger i fremstillingen. Mens moderne lærebøker springer og flimrer på digitalt vis og altfor lett overser nødvendige ledd i årsaks- og sammenhengsforklaringer, så er Knudsen omhyggelig med ikke å utelate slike ledd. Han legger sten på sten i et system som alle bør kunne fatte.

To synspunkter styrer fremstillingen og går igjen som hovedmotiv. Det ene er at de forskjellige samfunnstender alle er fysisk og/eller åndelig avhengige av hverandre i det innbyrdes samspillet som utgjør nasjonen. Det andre er at i dette samspillet er alle like verdifulle - for seg selv, for hverandre; for Norge. I tone og ånd er fremstillingen oppbyggelig; nesten naivt snill. Det nærmer seg det patetiske når presten forklarer bonden hvordan vi alle eier landet; alle er endog medeiere av sølvverket på Kongsberg. Her er polemikeren Knudsen fraværende, i stedet fremstår en troende forfatter. Det er slående hvordan her hele tiden tenkes helhet. Dette er ikke skrevet av et menneske som søker å forsvare særinteresser, eller som har sett seg blind på bestemte synspunkter. Det primære er å hamre inn i leseren hvordan ingen handling i bunn og grunn kan være privat. Alt vi gjør får følger for andre. Vi er alle prisgitt hverandre, på godt og vondt.

Når den milde Knudsen gjerne viker plassen for opprøreren i overleveringene, henger det nok delvis sammen med mannens karakter. Det er ikke lett å bli brobygger for den som er ensomvandrer:

Den, som har kjent mig i mit senere liv, vil kanskje, når han hører dette om barneårene, tænke som så, at nu har han da funnet årsaken

til min hug på ensomhet, eller hvad han kanskje hellere kaller det, min uselskapelighet (om han ikke ænog siger folkeskyhet), et drag, som har fulgt mig til den dag idag. Jeg har aldrig kunnet trives rigtig iblant mange, aldrig kunnet bygge mig med den hele dag å snakke, eller hvad annet folk flest har så let for å få tiden slått ihjel med.³

Det er på dette punktet – Knud Knudsen som en einstøing med skriftligheten som eneste kampvåpen – at spørsmålet om klassemotsetninger i oppvekstbygda blir særlig interessant. For i Holt virket en annen landskjent skribent i Knudsens ungdomstid – en styrtrik forfatterkollega som etter alle solemerker å dømme burde oppfattes som en motpol. Men eiendommelig nok finnes det neppe en eneste holtning som i legning og virke har mer til felles med husmannssønn Knudsen enn jernverkseier Jacob Aall. Man kan ikke skrive om Knud Knudsen som nasjonal gjennombruddsmann uten å omtale jernverkseier Jacob Aall på Nes. Deres forfatterskap bør ses i sammenheng av to grunner. De skrev med samme mål, og de delte personlighetstrekk som gjorde skriftligheten til en spesiell drivkraft i livet.

Knud Knudsen må tidlig ha sett parallellen: Hans far var også en patriark som strevde for å skaffe brød til dem han skulle forsørge. Som Aall hadde faren kjøpt seg eiendom, en fattigslig eiendom riktignok, men én han med møyte klarte å utvide. Som Aall var han bokleser, med enkelte bind i hyllene. Som Aall åpnet han sine dører for folk som satt der og talte sammen. Det hele måtte fortone seg som en slett ikke uverdig fattigversjon av verkskulturen på Nes jernverk.

Flere trekk ved Knudsens karakter og skjebne minner sterkt om trekk ved Aalls. Aall var bokelsker. Grunnflaten i biblioteket hans var dobbelt så stor som hele Hesthag-huset, takhøyden nærmere tre og en halv meter. I hovedstaden ble leseselskapet Atheneum Knudsens andre hjem. Som utsending til Eidsvold i 1814 fikk Jacob Aall problemer; han var for mye av en skandinavist. Knud Knudsen ble ivrig skandinavist. Aalls beste venn var en danske. Knud Knudsens beste venn var en danske. Når Knudsen i sine sommerferier gikk Norge på kryss og tvers, overnattet han i de forskjelligste slags hjem. Inne i stuen rettet han blikket mot veggene, og påfallende ofte gikk kommentaren han siden skrev ned, ut på at “de hadde ikke Snorre” eller “jeg fant en Snorre”. I samtiden ble Jacob Aalls oversettelse av Snorres Heimskringla, som forelå på et tidspunkt da Knudsen var i ferd med å avslutte embetsstudiet, regnet som et hovedverk i alt nasjonalt strev. Heller ikke Aall gikk helt fri for den kritikken som senere skulle ramme Knudsen som et fossefall. Noen mente at Aall, som opptok enkelte ord fra folkemålet i oversettelsene, hørte til dem som ville gjøre bondespråket til skriftspråk. Jacob Aall ble aldri for alvor tilknyttet noen politisk fløy eller

Jacob Aall (1773-1844).

Fra Jacob Aalls bibliotek.

Et sted i skriftet *Nogle Ord om Dagens Tone* sier Jacob Aall rett ut hvor liten sans han har for parlamentarikere som stadig griper ordet og brisker seg i store forsamlinger. I stedet roser han «de Lovmænd, som tause og opmærksomme følge Forhandlingernes Gang, med ængstelig Sjæl prøve de fremsatte Spørgsmaal, som, tilbageholdne af Ærefrygt for det hellige og vigtige Sted, sjeldent lader deres Røst høre; men med redeligt Sind give deres Stemme, stedse opmærksomme paa Landets store Sag, uden at lade sig vildlede af smaalige Stands- eller Stillings-Hensyn. Naar Thinget er endt, sætter Nationen sit *Leidartning*, og randsager Thingets Gjæringer. (...) *Leidartning* et sættes ikke allene af den offentlige Stemme, der i urene Blade udgyder sin Galde over uskyldige Mænd, der ei legede med dens Strænge; men af den upartiske, sindige og erfarne Deel av Nationen, som sjeldent taler, men ledsager Talen med den sagkyndige Prøvelses alvorlige Ord, og hvids Daddel visseligen ikke forstummer for hine ubesindige Dommeres Roes. - Hæld og Velsignelse følge dets Gjærning paa alle dets Veie!» (Fra samlebindet *Nutid og Fortid*, utgitt i Arendal 1833. S 96-99.)

interessegruppe. Han skydde talerstoler og offentlighet. Så hvordan ble han likevel en pilar i vår politiske kultur? Jo, av samme grunn som naboen fra Hesthagen ble det. Han skrev.

Nøkternt kan man si at et søkende og skapende sinn som Jacob Aalls rett og slett savnet, og derfor måtte skrive seg til, et fedrelandsk overblikk. Men det finnes en tolkning i tillegg til denne banale. Hans uttrykksbehov ble ikke dekket siden han var så dårlig til å snakke i forsamlinger; ja, til å tilpasse seg forsamlinger i det hele tatt. Han satte pris på institusjonen 17. mai, men deltok ikke i dens «larmende Høitideligheds holdelse»⁴. Dårlige talegaver og angst for store forsamlinger er blitt påpekt i avhandlinger og artikler – sml. også motviljen mot å delta i foreningslivet i det litt for støyende Det norske Selskab. Hans ytringsbehov ble nærmest henvist til det skriftlige. Han var en forretningsmann som var en filosofisk skolert politisk stridsmann som satt i

et av landets mest rikholdige bibliotek og skrev for at det han visste og mente skulle bli sett. Å skrive var å delta.

Som Aall, så Knudsen. Å snakke med folk var ingen udelt enkel sak. Få nordmenn – om noen – har levert mer omfattende og nyanserte skildringer av sine lærere enn historikeren Yngvar Nielsen – elev ved katedralskolen 1853-1860. Hans *En Christianiensers Erindringer fra 1850- og 60-Aarene* hører til klassikerne i sjangeren. Nielsens skolebe- retning blir dominert av Knud Knudsen. Denne “høist mærkelige Mand”, denne “usædvanlig smukke Mand” og “Pebersvend” hadde imidlertid “et meget frastødende Væsen”. Likevel var han en pedagog av Guds nåde, mente Nielsen – faktisk på tross av at mannen var alt annet enn noen oratorisk begavelse, men

inkonsekvent i sin stadige Fordring til Andre om at tale tydelig, medens han selv var alt andet end tro mod denne Regel. Med fuld Ret kaldt Gutterne ham Knurren, paa Grund af hans uarticulerede Tale. Som oftest sad han i en bøiet Stilling paa sit Katheder og holdt Haanden over Munden, endog i det Øieblik naar han udtalte sin meget yndede Sats: “Tag Haanden fra Munden, naar du taler.”

Med disse ordene in mente er det eiendommelig å bla i Knudsens *Op- tegnelser* og finne følgende passus:

Den idelige tale i timerne trøttet anlets-våvderne (“Ansigts- musklerne”) mine, så jeg måtte la dem kvile utenfor læretiden, mest muligt da, derfor vilde jeg gjerne undgå å tale med nogen i mellem- stunderne, med læringerne eller medlærerne. De første så mig ofte ha den uvane, som de vel kalte det, å gnide eller knipe mig over øjnene med hånden, fordi det gav et øjeblikk lettelse i den trøthet eller stramning, som jeg jævnlig kjænte over anletet, og særlig over stykket, “partiet”, om øjnene.

Jeg spyttet ofte, når jeg talte, altså mest når jeg underviste. Det trodde V. Vogt [religionshistoriker og kollega Volrath Vogt] bare var en vane. Men min dokter sa, det kom av halsens tilstand, som med- førte, at des mere jeg strængte taleredskapen, des mere slim kom det fram, og des tidere måtte jeg spytte.

Så Knudsen måtte skrive, som Aall, hvis han ønsket å delta i utformin- gen av det nye samfunnet. Hvordan skrev de da, Aall og Knudsen?

Aalls hovedverker befinner seg et sted mellom avhandlingen og es- sayet. Han er en stor kildeforbruker og nøye med referansene, samtidig som personlig bakgrunn og egne synspunkter kan komme overrasken- de til uttrykk midt i en tørr argumentasjonsrekke. En streng på tvers av

Knud Knudsen reiste få ganger til utlandet. Den viktigste turen fant sted i 1869, da han representerte Norge sammen med blant andre Henrik Ibsen. Da var det gått mange år siden han mottok understøttelse fra godseier Jacob Aall. Nå kunne han selv, som fri og velholden embetsmann, beskue det samme slottet som Aall her beundrer ved sitt besøk i forbindelse med kronprins Oscars bryllup i 1823. (Tegning av Øyvind Sørensen til Aalls dagbok fra reisen.)

tekstenes tidstone er selve forfatterpersonligheten. De mer emosjonelle innslagene kan få form av utrop, tilrop, anrop – dette i åpenbare digresjoner preget av omskrivninger og sammenligninger som stedvis bringer fremstillingen mer i retning av kåseriet. Kort sagt betyr dette variasjon og er en hovedårsak til at tekstene er lesverdige også i dag. I tillegg kommer Aalls gode grep om rytmen. Dette er en forfatter man lett kan puste sammen med mens man leser. Alt dette tilfører teksten argumentativ kraft utover grundigheten.

Men selv om det er på sin plass å trekke frem personlige drag ved Aalls tekster, har de samme tekstene et umiskjennelig preg av den klasse han tilhørte. Aall lever i tid etter barokken, men bruker flittig dens inventar. Her er dramatiske utrop, staselige gjengangerord og ornamenter i form av omskrivninger:

Og naar det sørgende Fædreland med Taknemmeligheds Taarer væder den elskede Konges høilagte Aske, vil dets Haab fæste sig til hans Eenbaarne, som med Rigets Krone vil arve Folkets Kjærlighed.⁵

Ærefrykt for hans majestet uttrykkes på tilsvarende vis flere steder i tekstene; vi gjenkjenner den panegyriske og gjerne bildesprengte tilnærming til overhøyheten som monarkiet for 200 år siden krevde – ikke bare av festdiktere, men også av sakprosaforfattere. I den forstand skriver Aall i en ordinær tradisjon. Han kunne nok fastslå at det gjaldt å stille seg åpen for språklige utvidelser:

[...] der gives i vort Sprog nogle tabte Fuldkommenheder, nogle eendommelige Benævnelser paa Ting, som dagligen staae for vore Øine, som høres i vort Folketsprog, men ere forsvundne i Skriftsproget, hvis Optagelse kunde bringe Sproget, uden at skade den Fuldkommenhed, som det paa andre Kulturens Veie har faaet. [...] Hvorfor skulde vi støde Ord, som Aas, Knatte, Hammer, Lie, Holt, Brække o.s.v. Ud af vort Sprog, fordi et og andet deraf findes i vort Naboesprog?⁶

Men på dette punktet gikk nok kjødet ut over opptuktelsen. Det var dansk Aall skrev, dansk uten reservasjoner – også i all hovedsak i sagaoversettelsene.

Nå er likevel slektskapet mellom Aall og den langt mer radikale skribenten Knudsen påfallende. De er grundige og vet å skifte stil. De skrev med samme nasjonale mål og et beslektet overordnet ideal – det gjaldt å bevare det beste i det gamle ved å styrke det med fornuftig nytt. Det er derfor jeg trakk frem *Norge og jeg* foran. Når man leser den teksten, aner man gamle Aall ruve i bakgrunnen. Han hadde sansen for

Den norske Folkefælle.

Et Maanedsskrift for Lærere og andre Opdragere.

Nr. 1.

S u l i

1852.

Da vi i vinter indbød til Subskripsjon paa det Skoleblad, som herved ser Lyset, gif vi ud fra den Forudsætning, at Trangen til et saadant maatte være tilstede. Vi antog, at Sandsen for en fuldstændigere Dplysning idethele, og især for en bedre Opdragelse og en rigtigere Skoleundervisning, var nogenlunde vakt, og at der følgelig maatte være en temmelig almindelig Sagen efter at finde de Veje, der fører til dette Naal. Vi forudsatte derhos, at endnu de Allersærreste ifandhed havde fundet dem, medens de Mange, der visseelig er paa gode Spor, just maatte antages at ønske al mulig Anledning til at se hin vigtige Sag mere og mere opklaret. Med andre Ord, vi troede, at Sandsen for Dplysningens Sag høertken var saa liden nu hos os, at vort Foretagende ingen Gjenklang kunde finde, eller Indsigten saa stor, at et Skoleblad vilde være overflødig. Egentlig talt, kan dog Indsigten aldrig blive saa stor. Selv i det Tilfælde,

samme helhet. Det ligger en mektig norgessymbolikk i parallellen Aall-Knudsen: Ingen nasjonal frihet eller selvstendighet uten at klassene rekker hverandre hånden. Elite og grasrot er i slekt, slik at det mest fruktbare nasjonale strevet uevegerlig blir det som søker å forene det beste fra dem begge, slik det lyktes dansk-norske Aall og norsk-danske Knudsen med utgangspunkt i en bygd på noen tusen sjeler. Aall skrev ovenfra godset og på pære dansk om ny norsk økonomi og samfunnsorden, mens Knudsen skrev nedenfra kateteret og på et stadig mer fornorsket dansk om behovet for et språk og en utdanning som folket kunne løfte seg selv med. Aall skrev om aksjer, masovner og kongemakt. Knudsen skrev om ortografi, formverk, vokabular og skoletimer; om kommunikasjon.

I det følgende vil jeg trekke frem noen sentrale programtekster som forteller mye om spennvidden i Knud Knudsens forfatterskap. Deretter gir jeg en karakteristikk av ham som sakprosaforfatter.

Et jomfruskript

Avhandlingen *Skoleanliggender. Latin, Modersmålet og Græsk, m. m. Af K. Knudsen, adjunkt ved Kristiania lærde skole* ble levert til Universitets- og Skoleannaler høsten 1846, da forfatteren begynte å undervise ved Christiania katedralskole. Redaktøren korset seg over "radikalismen" i teksten, men antok den under pinefull tvil. Den kom på trykk i januar 1847.

"Terningen er kastet," sa visstnok Cæsar da han rykket over Rubicon mot Rom. Knudsen tok også en drastisk avgjørelse da han leverte

fra seg en slik tekst som fersk lærer i den tradisjonen han kritiserte. Dette første offentlige skriftet fra hans hånd var litt av et visittkort å legge fra seg ved ankomsten til latinundervisningens høyborg: “Latin, Modersmaalet og Græsk.” Det gikk da ikke an å sidestille tre slike størrelser? Latinen aller først – det skulle da bare mangle – men hva hadde norsk å gjøre midt imellom, på plassen foran gresk?

Her blir det først nødvendig å minne om timeplanen ved Christiana katedralskole for skoleåret 1846/1847. Elevene begynte 10-11 år gamle i første klasse og fullførte skolegangen i syvende. I løpet av disse årene var antallet uketimer i faget latin slik: 8-8-7-8-8-9-7, og i gresk slik: 0-0-5-5-5-4-4. Til sammenligning hadde morsmålet 4-4-2-2-2-2-2 timer, historie 3-2-2-2-2-2-2 timer. Det ble ikke undervist i engelsk ved denne skolen før i 1858, men fransk og tysk hadde like mange timer, 3-2-2-2 i de fire øverste klassene. Over de syv årene hadde matematikk seks uketimer mer enn morsmålet og plasserte seg som nummer to av skolens fag med hensyn til timetall - mellom latin og gresk. Latinens dominans var knusende, 55 uketimer totalt mot matematikkens 24 på andreplass. Aldri siden har noe skolefag i Norge regjert over videregående utdanning på en slik måte. For hver norsktimer hadde elevene i snitt mer enn tre latintimer.

Knudsen kan ha rett når han kaller artikkelen sitt første “opsett i latinfiendtlig retning”. Man kan imidlertid bestride graden av fiendtlighet. Ingen, absolutt ingen, i den verden hvor han hadde vunnet innpass, var streift av tanken på at latinen skulle bort, heller ikke han selv. Det var kyndigheten i klassiske språk som hadde brakt ham dit han var. Men han vendte seg ikke mot Cæsar som en annen Brutus. Han kunne mene at de eller de delene av et elevkull ikke hadde godt av å lese latin, men personlig var han ikke, og kunne han ikke bli, anti-latiner. Dette språket levde i ham; han strør om seg med sitater derfra i sine erindringer. Det Knudsen tok til orde for, var snarere en utsettelse enn en reduksjon. Elevene burde vente med latinen til fjerde eller femte klasse; først da var de for alvor modne nok til å studere et slikt språk grundig. De kunne rett og slett kvalifisere seg ved å arbeide med morsmålet, som for øvrig var like egnet til å utvikle formaldannelsen som de klassiske språkene. Hva gresk angikk, var det nok å undervise i faget bare i øverste klasse, og da kun for dem som skulle studere teologi eller filosofi. Til gjengjeld burde samfunnsfag som geografi og historie få større plass.

Det er klart at slike tanker - til og med satt offentlig på trykk - måtte vekke anstøt innenfor veggene i Treschowgården. På lærerværelset måtte Knudsen nødvendigvis fremstå som en rabiatt nykommer. Utenfor katedralskolen fantes det dem som delte hans syn – ja, som hadde lansert slike tanker lenge før ham. Men det var ikke disse som

Oslo katedralskoles gamle våpen:
Riset og færlen. Begge er redskaper til
å slå og straffe med.

kom til å dominere mediebildet da debatten blusset opp. Det var en bitter motstander; en lærer som forgjeves søkte den adjunktstillingen som Knudsen fikk, men som senere ble hans kollega ved katedralskolen. Vedkommende brukte over 10 000 ord på å anmelde *Skoleanliggender* i *Morgenbladet*⁷:

Dette Skrift er virkelig polemisk i Ordets egentlige Forstand, Hr. K. polemiserer mod Alle og Alt; han søger at vise, at Alle, der hidindtil have skrevet og virket for Skolen og i Skolen, samtlige have været nogle Sinkere, der ikke vidste, hvad de gjorde, og stundom synes Forfatteren selv at skabe sig Modstandere, paa hvem han slaar dygtig løs, og som ere indrettede saaledes, at de ved det første Stød lade sig hugge sønder og sammen.

Slik begynner adjunkt Jens August Holths omtale. Karakteristikken kan nok være dekkende for enkelte mindre deler av stoffet. Den er imidlertid høyst treffende for Holths egen artikkel. I første etappe av tvekampen er Holth den mest aggressive. Knudsen kan “minde om en vis Ridder af en just ikke lystelig Skikkelse”. Artikkelen til Norges svar på Don Quijote har partier som “virkelig ere høist tragiske at skue”. “Begyndelsen er Klager og Klager er Enden.” “Det er mærkeligt, at Hr. K. ei har døpt dette sit Arbejde ’Begrædelsernes Bog’, ’Filologens Klagesang’ eller lignende.”

Holth gjør fortløpende narr av Knudsens bruk av bilder og sammenligninger. Dels halter de, og dels er de uforståelige: “Det synes virkelig, at Hr. K. endnu kunde lære en god Del af Rosted og Rhabek, navnlig i Kapitelet om Lignelser, uagtet disse Rhetorikere i Hr. K.s Øine naturligvis ere nogle Stympere.” Over Knudsens forslag til mer svensk og norrønt kan ikke Holth gjøre annet enn å harsellere: Kanskje vil det “lykkes Skandinaverne at fabrikere et nyt skandinavisk Sprog, der, saafremt Hr. K. maatte faa Deel i Fabrikens Bestyrelse, skulde være uden Endelser og blot bestaa af Stammer, for ikke at minde om Latinen.”

Knudsens muntlige, moderne stil og ikke minst hans forkjærlighet for ganske firkantede billedlige uttrykk ble også en lekkerbiskken som Holth kunne servere med bravur. Konklusjonen i Holths tekst er at Knudsens avhandling ikke fortjener noen nærmere drøfting. Rett nok er Knudsens publikasjoner blitt berømmet i *Den Constitutionelle*, men da bør man huske at det er gått ut med dette liberale organet. Det er nå blitt en gammel frøken, og det går med dette bladet “som det i Almindelighed gaar overmodne Jomfruer, der begynde at gaa i Frø, den var ikke saa kræsen mere i Smagssager, som i sin blomstrende Ungdom.”

Det er ingen tvil om at Knudsen tok angrepene i *Morgenbladet* alvorlig. Han hadde presentert et reformprogram og ble møtt med spott

Den gamle middelskolen på Nedre Tyholmen.

Uansett omstendigheter for øvrig fantes det alltid et eller annet språklig å hefte seg ved for Knudsen. Ved en anledning opplevde han å få rettet på uttalen, men i en overraskende retning den gangen. Minnet brant seg fast og kunne siden utnyttets med humor. Da den siste boken han skrev kom ut, var han 82 år gammel. Der vrir han på episoden:

Da jeg lå i Arendal og læste til artium, sa min lærer i norsk, at jeg ikke måtte si dom, dommer, op, bok, klok, osv., med o-lyd, men dåm, dåmmer, åp', båg, klåg. Det hørte med til å være en dannet man, fant han altså. Da den ældre Ytterborg i Storgaten var kommen på stortinget, gottet våre hjemmedansker sig over å ha grepet ham, "Opposisjonsmanden", i å ha uttalt samme norske (og svenske) dom, dommer m.m. for dåm osv., en skam da for hovedstaden, som hadde valt slik en stakker, som ej engang forstod å føre "et nogenlunde dannet Sprog".

fra en kollega. "Nedrakkelse skadete mig tydeligvis adskilligt i Disciplernes Øine. De Gutter, som ikke selv læste Morgenbl. fik naturligvis i Familierene hver paa sin Kant høre nedsættende Ytringer om mig."⁸

Han måtte prøve å renvaske seg:

Et Menneske, som tegner sig -th og udentviol er en Humanist (thi hans Maal røber ham jo), anfalder mig i Morgenbladet. Jeg siger mig, thi det er klart af Anfaldets Beskaffenhed, at det er ikke blot, maaske ikke engang hovedsagelig mine Meninger, han vil tillivs.

Slik lyder hovedsentensen i Knudsens svar til Holth. Svaret ble skrevet ferdig vel en uke etter at Holths siste del sto på trykk; Morgenbladet tok det inn 13. og 14. september. Knudsen innleder med en sammenfatning av synspunktene i *Skoleanliggende*. Fremstillingen er dekkende og på alle måter mønstergyldig. Bemerk syntaksen – som Jacob Aall kunne Knudsen bygge lange setninger som ikke faller fra hverandre:

I denne Afhandling har jeg fremsat og begrundet adskillige Meninger, der staa i Strid med de hos os almindelige antagne, f. Ex. at ingen Underviisning i Latin bør gives før Begyndelsen af det 5te Aar i Latinskolerne, dvs. omtrent fra Elevernes fyldte 14de Aar, at den latinske Grammatik ikke indeholder saa meget Dannelsesstof, som man paastaar, at den almindelige Grammatiks Indhold er det Væsentlige, at dette allerlettest vindes gennem Behandlingen af Modersmaalet, at Græsken bør sløifes i Skolen for vordende Lægers og Lovkyndiges, og indskrænkes til de to sidste Skoleaar for de Øvriges Vedkommende, at Underviisningen i Modersmaalet og Fædrelandets

Literatur, Historie og Geografi bør udvides, at Kjendskab til Oldnorsk (Islandsk) samt de vigtigste fædrelandske Indretninger, Forholde og Tilstande bør meddeles i Skolen o.s.v. Jeg har søgt at vise, at Latinskolens Elever overlæsses med Arbeide, og at Tid og Kræfter splittes for meget, og har derfor drevet paa Deling af Arbeidet.

Leseren vil selvsagt ha merket alle overdrivelsene hos -th, skriver Knudsen, men ingen leser kan kjenne graden av disse overdrivelsene. Det får være en trøst at når Fanden nå først har fått adgang til å fortolke bibelen, så stikker hestefoten tydelig frem, iallfall i tilfellet -th. Knudsen har da også sine ord i behold når han sjokkeres over kollegaens "Dumheder". Holth skraper sammen alt mulig, stort og smått, løst og fast, trekker fra og legger til, vender opp ned og ned opp og komponerer et vrengebilde av ham, Knudsen, - gjør ham til "et Menneske uden Fornuft, uden Kundskaber og uden praktisk Dygtighed, et Menneske, som ikke kan frembringe en eneste brugbar Tanke."

Det er ikke vanskelig for Knudsen å overbevise en utenforstående leser om at -th er upålitelig. Denne kritikeren skrev at *Skoleanliggender* ingen drøfting fortjente. Hvorfor har da -th levert en artikkel over flere numre av avisen? Hvordan kan han skrive at Knudsen polemiserer mot alt når Knudsen beviselig argumenterer *for* latin, *for* norsk og mot gresk bare for visse deler av elevkullet? Og hvem er disse "alle" han skulle ha polemisert mot; Knudsen har ikke hengt ut enkeltpersoner – det er et arbeidssystem han har vendt seg imot. Han siterer eksempler på -th's kritikk av enkelte uttryksmåter i *Skoleanliggender*; det er ikke vanskelig å gjendrive den. -th skrev at Knudsen var blottet for pedagogisk

Treschowgården - katedralskolens tilholdssted fra 1823 til 1869.

innsikt, men hvorfor drøfter han ikke Knudsens fremsatte synspunkter på lærerutdanning, tilsetningsvilkår og lønn? -th har nevnt at det jo var to elever som strøk til artium ved Drammens skole i 1843, da Knudsen underviste der. Jada, sier Knudsen - men det var i latin de strøk; selv underviste han i norsk. Og så kommer den Knudsenske evne til overbevisende detaljrikdom til sin rett. A propos lærerdyktighet, sier han, og fremlegger fersk statistikk. Av de norskelevne han uteksaminerte fra skolen i Drammen fikk en tredjedel karakteren Meget godt og resten Godt. Ikke én kandidat fikk dårligere enn Godt, en situasjon som kun én annen skole i landet – katedralskolen i Kristiania – kan måle seg mot.

De ordene Knudsen bruker om progresjon og tilpasset undervisning, kunne stå som et motto for den fremtidens skoletenkning som han ble opphavsmann til:

Hvert Ord, vi bruge, hver af dets Betydninger, samt hvilke andre Ord, f. Ex. Præpositioner, et Subst., Adj. eller Verbum taaler i umiddelbar Nærhed, efter den i slige Ting yderst vilkaarlige Sprogbrug, kjende vi jo dog ikke fra Fødselsen af. Vi lære saadant Punkt for Punkt ved at høre Andres Tale og lære deres Skrift. (...) Men hvis altfor meget saadant Nyt i kort Tid tilføres Sjælen, da vil den ikke kunde modtage og beholde det Alt; Meget efterlader kun et løst Indtryk, en uklar Erindring, og naar man da taler eller skriver efter denne Erindringer, griber man hvert Øieblik fejl. Alt maa forstaaes, før Udenatslæsningen begynder. Det anbefales for ethvert Sprogs Vedkommende, forsaavidt man ikke blot vil forstaa, men tale og skrive det.

Knudsens innertiere kan avfyres fra en fortrinlig standplass, nemlig toppen av det berget av dokumentasjon som han alltid sørget for å skaffe seg. Ellers taler mye for at den arme Jens August Holth forløste en liten skriftdemon i Knudsen. Noe av det heftige og voldsomme Knudsenske som Holth – bare med en viss rett – tilla ham i sin anmeldelse, det stikker frem. Grunntonen i *Skoleanliggende* var preget av beskjedenheter; det “voldsomme” lå i synspunktene og i enkelte friskfyraktige uttrykk. Samme toneleie preger også Knudsens tilsvaer, selv om han et par steder blir nesten Holth'sk, som når han beskylder kollegaen for å se verden gjennom slitte vindusruter som forrykker realitetene. Men den høye temperaturen skyldes ikke skjellsord eller overdrivelser; den skyldes tempo og vilje i en intens stil som henter all sin kraft ikke fra personhat, men fra hensynet til saken og dens viktighet. Det er redselen for at offentligheten takket være Holth skal gå glipp av argumentasjonen hans, som er drivkraften.

**Ode
til
Overlærer Knudsen**

forfattet af en Filolog og oversat fra Latin af "Vikings" Poeter.

Ikke, o Knudsen! vil jeg Dig velsigne,
Hvormed, o Knudsen! skal jeg Dig vel ligne?
Mon med en Tiger, eller og o Knudsen!
Mon vel med Strudsen?

Ligesom den paa Graasten sig mon fede,
Vil Du, o Knudsen! Filologer æde.
Bedre Du lignes dog, jeg skulde mene
Med en Hyænel!

Ligesom den i Kirkegaardens Grave
Aadslerne søger for sin sultne Mave,
Saaledes Du i vore kjære Bøger
Aadslerne søger.

I vittighetsbladet Vikingen gjorde de seg flere ganger lystige på Knud Knudsens bekostning. I løpet av året 1865 lot bladet trykke en hel serie med nidviser. Her er de første strofene i én som sto i nummer 2 dette året:

Skjenneriet Holth-Knudsen har fått stor plass her av flere grunner. Utvekslingen er opptakten til Knud Knudsens lange virksomhet som offentlig debattant. Artikkelen *Skoleanliggender* ble trykt i et fagorgan og var ikke beregnet på noe stort publikum. I og med Holth og Morgenbladet ble Knudsens anliggende en offentlig sak. Samtidig ble han selv trukket opp på debattscenen. Han hadde ikke skrevet polemisk på denne måten tidligere. Debuten skulle etterfølges av mange års skarpskodde innlegg i aviser, blader og tidsskrift.

Oppfatningen av latin og norsk som jevnbyrdige dannelsesfag er bare ett hovedmoment i *Skoleanliggender*. Det går en annen og meget bestemt linje gjennom artikkelen, en rød tråd som kritikerne ikke brydde seg med å nøste opp da debatten brøt løs. Artikkelen begynner med ordet *Lærere*. Lærerne, sier Knudsen, lærerne klager sin nød og ulykke. De sliter og sliter med sine elever, i de forskjelligste fag, men for mange av de unge er fremgangen likevel minimal. Han nevner noen årsaker – latskap og dårlige evner blant elevene, utilgjengelige fag, ubegavede og utålmodige lærere. Det siste punktet kommer han gjentatte ganger tilbake til. Hvorfor må hver lærer begynne fra grunnen, bruke altfor mange år på å vinne innsikter som de eldre kunne ha gitt ham, for så å forlate skolen, utslitt og nedbrutt, med erfaringer som heller ikke kommer andre til gode? Hvorfor finnes det ikke noen praktisk utdanning for dem som skal undervise?

I Norge ble en slik praktisk utdanning - det pedagogiske seminar - opprettet først i 1907, mer enn 60 år etter at Knudsen argumenterte for saken.

Striden om *Skoleanliggender* utspilte seg i løpet av Knud Knudsens første par år som lærer ved landets fornemste lærde skole. Men hovedscenen i hans liv var fra nå av hverken lærerværelset eller Morgenbladet. Det var klasseværelset. Så hvordan gikk det egentlig der?

Et manifest

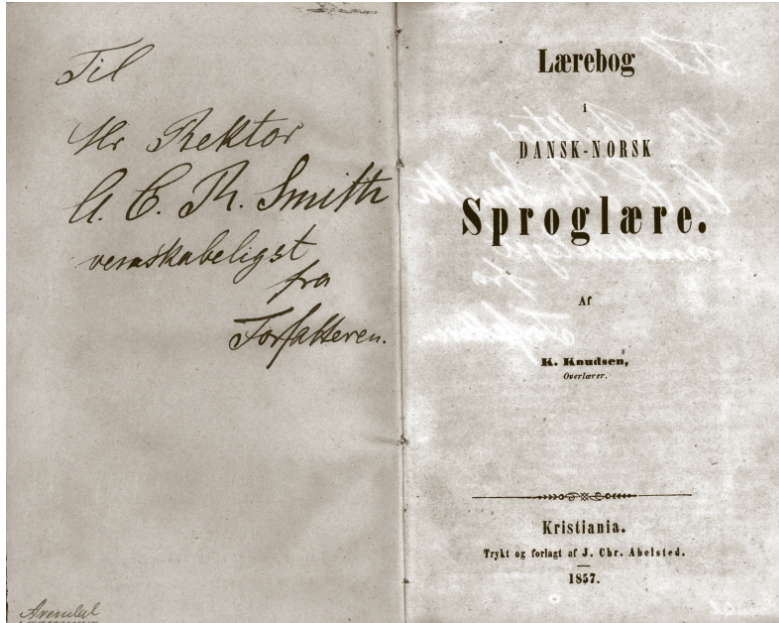
I et jubileumsår er det all grunn til å minne om at i omtaler av Knudsen har den praktisk-pedagogiske siden ved hans innsats som skolereformator kommet i skyggen av målstrev og latinstrid. I siste hefte av sine utrykte erindringer forteller Knudsen om all rosen som ble ham til del i avisene på 80-årsdagen. Han stusser ved ett punkt. De har fått med seg hans strev for “en mere letlæst retskrivning” og hans vellykte felttog mot latinskolen, det er så – men «Dærimot ikke, hvad jeg har drevet på, vedkommende “Modersmålet som Skolefag”, eller omstøpningen av våre skolemæns æmbedsprøve, eller artium i norsk, med muntlig prøve også i dette æmne.»

Ikke så altfor lenge etter Knudsens død ble lærerprøven lagt om og muntlig norsk innført ved artiumsprøven, det er så. Men når det gjelder morsmålet, er det stadig et åpent spørsmål hva som ble resultatet. Det er beklagelig, for han slo til lyd for prinsipper som forlengst burde ha nedfelt seg i praksis. Her vil jeg se litt nærmere på denne delen av hans program.

Knud Knudsens karriere hadde en og samme base livet igjennom: Undervisning. Tanker og virke sprang ut av det som skjedde i klasserom og på lærerværelse. Sin tanker holdt han på ingen måte for seg selv. Hvis vi ser aviser, tidsskrifter og blader under ett, spør det om noen norsk forfatter overhodet har skrevet flere artikler om språk og skole i aviser, tidsskrifter og blader enn Knud Knudsen. Alt i en oversikt i *Det norske målstræv* (1867) skriver han at “da dagbladene sædvanligvis ikke gemmes, vil disse arbeid være utilgængelige for de fleste læsere og opregnes derfor ikke her. Muelig blir nogle av dem engang samlet og særskilt utgiven.” Noen slik samling finnes dessverre ikke. Bare alle anmeldelsene han skrev av lærebøker i norsk kunne fylt flere bind. Moderne grammatikere har stor respekt for hans lærebok i grammatikk, et moderne verk som imidlertid ble fortrent fra skolen takket være interne stridigheter på hans egen arbeidsplass.

Det viktigste norskfagsdokumentet fra Knudsens hånd kom da han hadde arbeidet sytten år som lærer i latinens hovedborg: *Modersmaalet som Skolefag*. Det er Kristiania katedralskoles innbydelsesskrift fra 1864 og intet mindre enn et revolusjonært manifest. Her var forfatteren minst et århundre forut for sin tid. Det gjelder også i europeisk sammenheng. Den morsmåls pakken som samtidige elever fikk dynget opp på

Da *Lærebog i dansk-norsk Sproglære* kom ut i 1857, dediserte Knudsen et eksemplar til rektor Axel Christian Rosenkrantz Smith i Arendal.

pulten i England, Frankrike eller Sverige var formet av en og samme holdning – morsmålet var de klassiske fagenes tjener. I Knudsens manifest blir morsmålet skolens grunnfag og hovedredskapet i en demokratisk moderniseringsprosess. Her vil jeg trekke frem synspunktene hans på fagets tre hovedgrener og gi en kort vurdering av hvilket gjennomslag reformforslagene har fått. De tre sitatene er fra *Modersmaalet som Skolefag*.

I dag er undervisning i norsk skjønnlitteratur en sentral del av skolens dannelsesprosess. Slik var det ikke på Knudsens tid:

Undervisningen i Modersmaalet har hidtil i det Hele forholdsvis gaaet formeget ud paa Sproget og forlidet paa Sprogets Indhold, paa Litteraturen. Litteraturen er formeget bleven brugt som Prøveklud, især til Læseøvelser, til Forstandsøvelser og til Indøvelse af Sproglæren, og forlidet for sin egen Skyld, en Følge af, at Skolen overhoved har lagt formeget Vægt paa Hovedets Dannelse, og forliden paa Hjertets.

Derimot har ettertiden ikke lyttet tilstrekkelig til jublantens ord om muntlig og skriftlig. Først muntlig:

Hvad Skolen hidtil har gjort for den mundtlige Brug af Sproget, er vel omtrent hvad der har faaet Navn af Læse- og Deklamationsøvelser. Om disse Øvelser bliver her ikke Lejlighed til at sige Mere, end at Tiden til dem er altfor knap, naar Hensyn tages til vore altfor talrige Klasser. Men selv om man havde 3 Timer ugentlig til mundtligt Fore-

Sjunde Läsning, 2. Em. i synlighet.
 Om denna Läsning, som i litteraturhistorien
 eller Eftersättelse "Litteraturhistorien" utgjör en del af
 den "Litteraturhistorien" ut till 1814. (Litteratur-
 historien utgjör, som det i denna tillad ut, af
 begreppet för litteraturhistorien, som
 det med omedelbar utgång af det
 föraktfulla, som i synen, de i de
 kan. Men i denna tillad ut, som i de
 muntligt talade af den med gott till de
 förmåga utbilda.

Jan 16 Datz. 1848. K. Lundgren.

drag, hvor langt vilde vel Skolen endda komme, navnlig med Lærlin-
 ger, som fører et fejlfuldt mundtligt Sprog med sig ind i Skolen, enten
 paa Grund af den Egn, de er opvokset i, f. E. Østlandet (Bergenserne
 er forholdsvis saa at sige fød med Kunsten), eller paa Grund af Fami-
 lien, de hører til, eller paa Grund af personlige Mangler, eller fordi de
 er udskjæmt og har faaet Uvaner under den forberedende Dannelse.
 Det at kunne tale (i højere Forstand) er nu næsten ligesaa nødvendigt,
 som at kunne læse eller kanske snarere som at skrive.

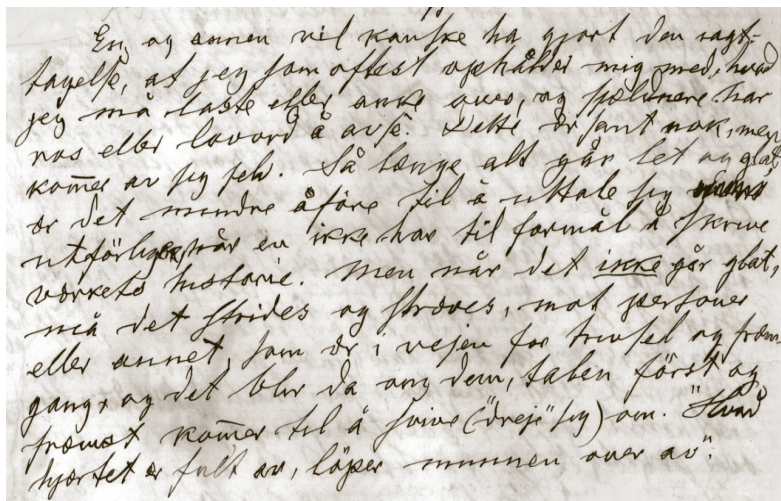
Men nei. Det drives ingen systematisk eller omfattende innføring i
 muntlig bruk av norsk for 14- eller 19-åringar ved våre skoler i dag.
 Resultatet lar seg høre i etermediene.

Når det gjelder skriftlig, bedrev overlæreren det rene kjetteri:

Om det skriftlige Foredrag, Udarbejdelse, skal her i Korthed kun
 siges dette, at de uden Tvivl mindst og kun mod Enden af Skoleti-
 den bør være de i saa lang Tid sædvanlige Afhandlinger, for saa vidt
 disse overhoved bør have nogen Plads inden Skolen. Derimod bør
 vel Lærlingen øves i at forfatte Beskrivelser, Fortællinger, Samtaler,
 Breve, Naturskildringer, Skildringer af Optrin af Hverdagslivet, af
 større Tildragelser, af Stemninger og Tilstande i Naturen eller Men-
 neskelivet, Levnetsbeskrivelser, Karakterskildringer m.M.

Selv hårdføre lesere vil oppleve kultursjokk ved å springe fra disse jord-
 nære betraktningene og til dagens læreplanluftslott. Her er hva våre
 ansvarlige myndigheter krever av elevene på tiende trinn:

De skal beherske formverk og tekstbinding på bokmål og nynorsk,

Ortografi, ord og former var ikke de eneste bestanddelene i Knudsens omleggingsprosjekt. Det er en viss forskjell på håndskriften hans i rapporten fra leseåret 1847/48 (motstående side) og i Optegnelser fra senere år.

skrive fagtekster etter vanlige normer for fagskriving på bokmål og nynorsk og skrive klart disponerte tekster med tydelig fokus og saklig argumentasjon. De skal kunne bruke begrepsapparat fra retorikken for å analysere og vurdere tekster i ulike sjangere.

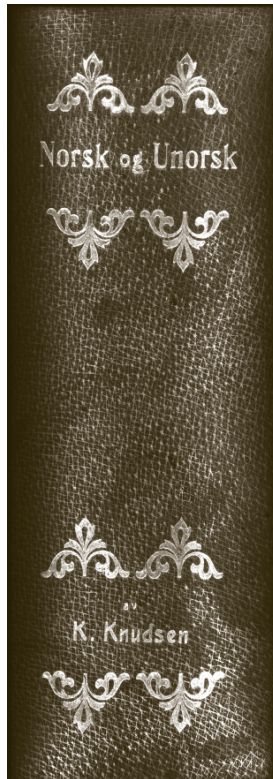
Dette er latinskolens formalisme i Utdanningsdirektoratets innpakning.

Det bør tilføyes at Knud Knudsen gjennomførte prinsippene i praksis. Et av mange sannhetsvitner er politikeren og læreren Viggo Ullmann. Da *Latinskole uten latin* utkom i 1884, skrev han en omtale av forfatter og bok i det innflytelsesrike danske *Højskolebladet*. Knudsen hadde vært det eneste lyspunktet i elevtiden ved Kristiania katedralskole, hvor han ellers "led under den gyselige Kjedsommelighed." Men i norsk hadde han Knud Knudsen. Da møtte han "en virkelig Personlighed, en, der slog Vinduer og Døre op for den friske Luft udenfor en og gav os 'Livssæd for kommende Dage'.

Noen skulle gi ut Knudsens skrift fra 1864 på ny. *En gang må vel tiden være inne for norskfagets daggry som kjernefag?*

Programmet og skribenten

Det ville være urimelig å karakterisere forfatterskapet uten først å se nærmere på hvordan det gikk med Knudsens språkreform, og på hvordan han selv forholdt seg til den. I 1887 oppsummerte han programmet i organet *Morgengryet*.⁹ Redegjørelsen besto av tolv punkter. Språkviteren Dag Gundersen har gjort rede for punktene ett for ett og sett på hvordan det gikk med det Knudsen kalte sin «språktavle»:

998 sider, et par hundre tusen ord, 1 kilo og 670 gram: *Unorsk og norsk*.
Bemerk omstokkingen på bokryggen - Norsk og unorsk. Bokbinderens rytme er bedre, men tittelen skal være *Unorsk og norsk*.

- 1) *P/t/k i stedet for b/d/g: Foreslått av Knudsen i 1845. Ble i 1893 innført i en del former som ble gjort valgfrie. Ved rettskrivningsreformen i 1907 ble de harde konsonantene påbudt i noen ord og tillatt i andre. Ved reformene i 1917 og 1938 gikk man enda lengre - så langt at det senere ble reagert imot. Læreboknormalen fra 1959 fjernet således former som drapelig, jyte og skjøtehund;*
- 2) *fjerning av d etter l og n i ord hvor d'en ikke er opprinnelig og ikke uttales, for eksempel falle for falde og mannen for manden. Gjennombrudd i 1917 - men så gikk de for langt igjen i 1938, da sie og ti ble likestilte med side og tid. Dét holdt ikke; noe Knudsenforslag var det da heller ikke;*
- 3) *bortfall av d og t foran s, i uttale og i skrift: bedst, plats. Gjennomført i flere ord i 1907, men best kom ikke før i 1917;*
- 4) *“bløt” uttale av g og k foran vokalene e/i/y/lø - kjikke, jøre. I enkelte ord var j med i stavingen, noe Knudsen ikke trodde ville holde seg. Men en slik j ble innført i mange ord i 1907;*
- 5) *nå-nådde-nådd i stedet for nåede, nået. Innført i 1907;*
- 6) *føde-fødde-fødd i stedet for fødte, født. Gradvis gjennomført på 1900-tallet;*
- 7) *g i stedet for v i ord som skov, torv, have, men fjerning av g i ord som spurgte, valgte og duglte. Omstridte g'er på 1900-tallet, men ettertiden har gitt ham betydelig medhold;*
- 8) *“avkorting av ord i medhåld av talen”: dra/blif/ar i stedet for dragel/blive/fader. Foreslått første gang av Knudsen i 1845. Bortimot hundre prosent gjennomslag;*
- 9) *enkeltord fra folkespråket som burde erstatte de danske i dannet dagligtale, for eksempel bjørk for birk, kald for kold, glemme for glemme, mjølk for melk. De fleste av forslagene kom inn som sideformer i 1917;*
- 10) *–er i stedet for –e i flertall av felleskjønnsord, innført i 1907;*
- 11) *“i den tvangfrie utenboks tale” hører man ikke t'en i bestemt nøytrum. Burde man ikke derfor stove huse for huset? spør Knudsen, men lar fornuftigvis saken bero;*
- 12) *i samband med kampen mot fremmedordene skrev Knudsen stadig at “Ordforrådets norskhet ær målstrævets hovedsak”. Således måtte forstavelser som an-, be- og er- fjernes i “framtidsnorsken”. Vinst var bedre enn gevinst. Der resultatet ble ubrukelig, fikk man heller finne nye ord. Ingen fremtidig suksess her for Knudsen - selv i nynorsken har et så strengt puristisk prinsipp for ordbehandling lenge vært på retur.*

Også i dag finnes det ulike syn på Knud Knudsens språkprogram, akkurat som folk er mer eller mindre fornøyde med resultatene av mål-streket. Imidlertid er det én side ved virksomheten hans som ingen kan avvise. I norsk historie er det bare Ivar Aasens innsats som kan måle seg med hans når det gjelder å vekke og å utvikle den nasjonale språkbevisstheten i et folk. I egenskap av lærer er Knud Knudsen imidlertid å anse som vitenskapelig handikappet; en lærer er en lærer er en lærer. Det lille som finnes av karriere-bitterhet i opptegnelsene hans, gjelder nettopp dette. Det kom til uttrykk da han resonnerte om hvorfor han fikk St. Olavs orden først på 80-årsdagen - atskillige år etter at samme ære ble Ivar Aasen til del:

Sætter vi nemlig, at mit og I. Aasens formål var like gode, var jævngode løsninger av vår norske målopgave, burde jeg utvivlsomt ha fåt påskjønnelse ikke alene like så vel som han, men snarere større æn mindre. Som æmbetsman hadde jeg siden som skoleman båret dagens byrde og hete som vederlag for den løn, jeg fik.¹⁰

Knudsen vekket og vedlikeholdt språkbevisstheten hos den kulturinteresserte delen av avislesere, skolefolk, politikere og akademikere. Og diktere - det var nok mer enn stavemåten Henrik Ibsen hadde i tankene da han i gratulasjonsbrevet til 80-årsdagen, takket for “den sproglige Vækkelse, jeg i saa væsentlig Mon skylder Deres ihærdige, utrættelige Virksomhed.”

Hvor konsekvent var forfatteren da for det første i forhold til sine egne regler for staving, bøying, ordformer og vokabular? Og for det andre: Hvor godt skrev han selv? Var eller er han en lesverdig forfatter?

Problemet konsekvens

Det første spørsmålet må besvares med et både-og. Det meste av alt han fikk trykt til inntekt for norsk-dansken i avisene, var stavet på dansk. Innslaget av norske ord og uttrykk ble beskjedent, om enn økende utover i karrieren, i likhet med mer lydrett staving. Enda han nesten alltid skrev under navn, var det strenge restriksjoner i media: «Det galt jo å vinne el. i alle fal ej å frastøte en del av våre lærde. Men til den ende måtte opsætterne “bekjende Kulør”, skrive som enhver annen efterligger, som har intet lært og intet glømt. For ej å bli tat for varg i veum får en jo tute med varger, en ær iblant.»¹¹

Også i forhold til departement og skolemyndighet fant Knudsen det riktigst å skrive konservativt. Et sted i opptegnelsene behandler han en sur kommentar fra dansken dr. Paludan; den gjaldt *Latinskole uten latin* (1884):

Nyord foreslått av Knud Knudsen og opptatt i gjeldende bokmål

Almuesmann
Endskap
Sambo
Kosthåld
Forlovet
Navngjeten
Illgjeten
Oppsett
Dugleik
Gjetord
Heimføding
De høyere skoler
Høve
Almendannelse

Ikke opptatte Knudsen-ord, dels av tidligere opprinnelse, som brukes av ham i erindringene

Øyne (karakterpoeng)
Sambøle (samboerskap)
Åføre (anledning)
Innsyn (besøk)
Sjlekjenner (psykolog)
Frikunstner (dilettant)
Fagnaskap (glede)
Oppsetter (forfatter)
Tverrmålt (gjennomsnittlig)
Spejning (kicking)
Tålemot (tålmodighet)Bate (fordel)
Jordkunne (geografi)
Hev (gild)
Boksoge (litteraturhistorie)
Rugle på (rokke ved)
Gammelkjær (konservativ)
Avpusning (dannelse)
Skrubbhøvlet (grovpusset)
Næme (eksemplar)
Mållære (grammatikk)
Fåvis (sta)
Ågrep (angrep)
Oppsetter (forfatter)
Gammelfrelst (reaksjonær)
Ombøte (reform)
Sildefødning (gammelmansbarn)

Overlærer Knud Knudsen.
Xylografi fra 1869.

Og hvis han med min "Stils" overstadighed mener min brug af norske ord og ordelag i stedet for u-norsk, da er dette omtr. lige saa gammelt. Samme staving som i "Latinskole" har jeg fulgt allerede fra 1866, hvor jeg har havt min frihed, hvad dog ej altid har været tilfældet, naar jeg skrev i bladene, eller naar jeg, som i nærværende opsæt og f.e. i "Af Maalstriden 1881", maatte henvende mig bl.a. ogsaa til utaalsome læsere af efterliggerens klasse og ikke vilde give dem et velkomment paaskud til at la mine indlæg i en vigtig sag være ulæste.

Språkformen i dette sitatet kan neppe sies å strutte av norskhet. Bruken av aa versus å, bruken av stor contra liten forbokstav, bruken av ll i stedet for ld i preteritum av modale verb, fremdeles og fræmdeles; det varierer i de private opptegnelsene og stedvis også i bøkene. Etterfølgeres bemerkninger om Knudsens stahet og uforsonlighet i språkspørsmål bør tas med en klype salt. Vel sto han fast på hovedprinsippene om muntlig forankring og gradvis fornorsking, men samtidig er det påfallende hvor ofte han i enkeltspørsmål gir uttrykk for tvil og føyer alternativer til i parentes. Mye av denne språkviterens storhet består nettopp i dette å ikke bli *for* sikker.

Et eksempel fra Knudsens forhold til redaktør Meydel i Aftenbladet kan vise hvor prisgitt strevet hans var tilfeldigheter. Omkring 1860 kan vi konstatere at overlæreren fikk trykt innlegg med stavemåter som *tape*, *bryte* og *klok*. Meydel sa til Knudsen at det jo så ut til at slike former vant frem både i teori og praksis. Men et par år senere slo Meydel om. Etter det var det faktisk i Morgenbladet Knudsen kom egne idealer nærmest; der kunne han snike inn en og annen hard konsonant "hist og hær og som av uagtsomhet, av vanvare".

Det var langt frem. Den bitre kampen om uttalen *sø* versus *sjø* ved det norske teatret, hvor Knudsen var språkkonsulent i 1850-årene, fikk sin oppfølger i striden om stavemåten av det samme. Aviser, bøker og lærde vaklet i årtier. Etter råd fra P. A. Munch innførte lærebøkene Nordsjø og Tindsjø - men var det mye og internasjonalt vann, ble stavemåten Nordsøen og Østersøen. Først omkring 1890 begynte Knudsen å glede seg, "For nu vraker de store venstreblad ikke lenger den hittil forskutte rette form."¹²

Det norske målstræv åpner med noen linjer som antyder det programmet han forble trofast mot – linjer som forteller om den innsiktsfulles tvil; om forskerens vilje til søken: "Allerede synet av de første linjer i denne bok vil rimeligvis vække hos læseren adskillige tvil, invendinger og spørsmål, språket og navnlig dets bokstaver vedkommende." Så blir resten av boken en dokumentasjon av alle de muligheter og umuligheter som foreligger, supplert med forfatterens forslag. Han ble selvsagt

Mens jeg sat og skrev på dette opsæt, falt det mig in, at studentersamfundet hær jo egentlig har git et stykke "Julestuen" i ny, omarbejdet utgave, - det sted næmlig, dær skolemesteren morer sig med at la Arv gårdskar(!) forløfte sig på en del svære spørsmål, som han, skolemesteren, på forhånd har avrettet sine lærlinger til at gi de rette svar på. Statsråden ær skolemesteren, overlæreren (jeg) ær Arv.

Jeronimus (en forelder): Skolemester! spørq først Arv og lad siden Børnene beskjemme ham.

Skolemester Hertzberg: Arv! hvad hedder Agglomerat på dit morsmål?

Arv Knudsen: Det kaller jeg for Mørje.

Skolemester Hertzberg: Christopher, Henning, Peer, Else, Marie, Anne!

Hvad hedder Arvs Mørje paa Norsk?

Tutti: Agglomerat, Hr. Skolemester.

Hertzberg: Arv! Hvad hedder Universitet paa dit Kragemaal?

Arv Knudsen: Alskule, til Tjeneste.

Hertzberg: Christopher, Henning, Peer, Else, Marie, Anne! Hvad hedder Universitet paa vort Modersmaal?

Tutti: Universitet, Hr. Skolemester, intet Andet. Alskule er et Fremmedord, som Arv har villet prakke paa os.

Jeronimus: Hør, Børn! peger Fingre af Arv. (De pege Alle Fingre af ham).

Hertzberg: Hvad skal vi kalle et lukullisk Maaltid paa vort eget Sprog, Arv?

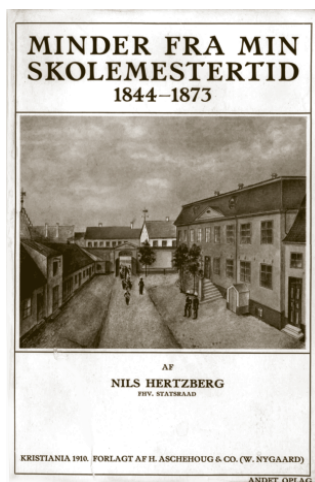
Arv Knudsen: Finetarlag eller Storetarlag.

Hertzberg: Christopher, Henning, Peer, Else, Marie, Anne, hvorledes oversætter vi lukullisk Maaltid paa Norsk?

Tutti: Det er uoversætteligt og skal altid hedde lukullisk Maaltid.

Jeronimus: Peger Arv ud igjen, Børn!

Tutti: Æ .. Æ.. Æ..

Nils Christian Egede Hertzberg (1827-1911) var en konservativ og religiøs skolemann som gjorde seg seg sterk gjeldende i andre halvdel av 1800-tallet. Han overtok etter Hartvig Nissen i Kirkedepartementet og ble en tid også statsråd i Selmers regjering. Han mislikte Knudsens målstrev og gikk for alvor til angrep på ham da overlæreren prøvde å bekjempe fremmedordene. Etter et rabaldermøte i studentersamfundet, med lange innlegg av Johan Storm og Nils Hertzberg, og etter debatt i Morgenbladet, rykket Knudsen ut med en lang artikkel i Dagbladet 1. april 1885: *Målstriden og studentersamfundet. Statsråd Hertzberg*. Han er oppgitt over statsråden, som har gjort seg vittig over knudsenske påfunn som for eksempel det rabiante forslag "høyskolelærer."

Knudsens artikkel avsluttes med en fri omskriving av en Holberg-scene i komedien Julestuen.

aldri ferdig; han tok følgen av å leve i et land som med motstander Arne Garborgs uttrykk utgjorde et *språkkaos*. En formulering som denne fra et anonymt innlegg i Dagbladet¹³ er ikke mindre dystert: "Forvirringen er slem nok. Der er neppe to av os, som bruker samme "Ret" skrivning." Knudsen, som skrev nærmest daglig, måtte skrive raskt, i mange retninger og med tilbørlig hensyn til de endringer han stadig kunne iakttar rundt seg. Den som vil gripe ham i inkonsekvenser, kan i noen grad lykkes - men det gjelder inkonsekvenser som det lå bevisste resonnementer bak. Mange resonnementer og løsninger ble, som vi har sett, til

Bladet Vikingen moret seg i årevis med å henge ut Knudsen - noen strofer er gjengitt sist i kapitlet Querulanter mot Querulant. Ved jubileet i 1892 kom redaksjonen på andre tanker. Her er noen strofer fra hyllesten som sto på trykk 9. januar.

**Ode
til
Overlærer Knudsen**

Mel: Integer vitae

Vi har saa ofte, Knudsen, "dig velsignet",
med alle Slags af Dyr vi har Dig lignet;
med Elefanten, Faaret, Hunden, Strudsen
ligned' vi Knudsen.

Snart blandt Fugl og snart blandt Fisk Du taltes.
"Dyret" i Aabenbaringen" Du kaldtes;
ja, hvad vi andre dengang ikke klared' -
Du aabenbared'.

Du aabenbared', at vi var ej ganske
ren i vor Tale, - nej, vi var for danske,
i Skrift og Tale bare danske Stormænd,
men ikke Normænd.

Under det store hyper-norske Skraalet
glemte vi dog det kjære norske Maalet,
men ikke Du; nej, midt i svarte Natten
løfted' Du Skatten.

(...)

"Vikingen" har Dig ofte harcelleret,
men ser Du ej, det til dit Held har været?
thi Hjertets Sprog paa Norsk vi nu frembærer
og - gratulerer.

offentlig godkjente regler og retningslinjer. Samtidig leverte han en god del som ikke ble forkastet bare av motstandere, men også av senere språk-historikere. Produksjonen var uansett ustoppelig, fantasien hvilte lite og eksempler så vel som u-eksempler ynglet.

"I mange år var jo motstanden, som om en gikk mot en fast fjælvæg. Men den isdryppende dråpe uthuler jo selve stenen," skrev Knudsen i et brev fra 1892.¹⁴ Han holdt seg til sitt livs motto, som var å ile langsomt: "Det gjælder ikke om hast eller stormende fart, men om å *hådde ut*. Med råd og læmpe kommer en kryp så langt som en kjæmpe. Den vinner som trå ær. Den taper, som brå ær."¹⁵ Her vitner språkfor-men på en og samme tid om beskjedenhet og dristighet. Det er ikke dansk forfatteren skriver, ei heller bokmål i senere tiårs betydning av ordet. Det er linjer nedtegnet av en olding født før 1814, en språk-politiker hvis strev først nedfelte seg for alvor etter 1905.

Knud Knudsens sakprosa

Det andre spørsmålet som ble stilt foran, gjaldt/galdt/galt ikke språkmannen, men sakprosaisten. Var Knud Knudsen noe til kar som forfatter?

Svaret er et unisont nei hvis vi vender oss til vitenskapsmenn som har uttalt seg om forholdet – et mis-tenkkelig unisont nei. "Han var ingen fin stilist," skriver Didrik Arup Seip. Einar Høigaard kaller livsminnene som ble redigert av Seip "i sjelden grad grå". Finn-Erik Vinje mener at "Noen finere stilsans hadde Knudsen ikke, og hans prosa er uten enhver glans."¹⁶ Skepsisen kan ha sitt opphav i samtidens språkstrid. Knudsen skrev ofte og uten frykt for å gjenta seg selv. Stilen hans var pågående og innleggene lange, med norskhetssinnslag som lett kunne støte og ikke har slått gjennom den dag i dag. Og parentesene, og ikke minst detaljene fra man-nen med elefanthukommelse! Kritikerne har et poeng, for det *ble* periodevis en maner. Slik kunne han drøfte forvirringen med altfor mange betegnelser i skolenes språklærer:

Jeg, K., har godkjent den kjærne av norske (eller nor-diske) kunstord, som Rasmus Rask har skapt og har si-den fristet å fylle ut det, som vantet. Denne "embarras de richesse", denne flerfaldighet lot sig dog efter høve ("forholdsvis") let fjerne, hvis vedkommende skolemæn møttes på "en Kongress" (mindre fornæmt: et møte, et

ting, som vi håper, ikke blev noget skjære- eller kråketing), som t.d. det i Kjøbenhavn i år (1890).¹⁷

Man kunne ikke legge vekt på argumentasjonen til en mann som mas- te slik og dessuten skrev så plumpt og rått, mente en Fr. Betzmann, bror av journalistforeningens formann. Han skrev et innlegg i Aften- bladet der han kalte Knudsen for *Overlæder* i stedet for overlærer. Knudsen skriver at ordet

skulde vel stemple min målføring, stil, som seig, fliket, tung og trøtt- ende. At jeg skrev så kjedelig, var søkt inhamret i folket ved idelige gjentakelser fra bakstrævernes side. Den lære var et av deres beste midler til motstand. Kunde de få den in i almenheten, så lot den jo være å lese mine opsæt, og så var de da gjort uskadelige, og nogen fristna på imøtegåelse var altså overflødig.¹⁸

Den som leser Knudsen slik kolleger i lingvistikk ventelig gjør det, vil med rette finne mangt å sette fingeren på. Faren er at de dermed risikerer å forveksle overflod og åpenhet med sviktende eller dårlig stil. Faktisk kan det motsatte synspunktet – at Knudsen er en lesverdig og stilistisk særpreget forfatter – gjøres gjeldende både for erindringene, brevene og polemikken i bøker og aviser. Didrik Arup Seip var en gang på grensen til å innrømme det. I innledningen til et brev som han lot trykke i *Maal og Minne* i 1913, skriver han at “Det bratte i hans karakter som især kom frem i hans polemiske skrifter, er borte i brevene. Som i hans selvbiografi kommer det bløte og myke ofte frem.”

Noen *så* det i samtiden også, i tekster som ble publisert. I Dagbladet forsvarte cand.mag. J. Norby forfatteren: “Hr. L. [Kristofer Lassen, som hadde kritisert *Latinskole uten latin*] maa mangle Sans for den djærvt humoristiske Stil, som K. hyppig forstaar at anvende.” Et sjeldent inn- slag av selvkryt dukker opp sist i opptegnelsene: “Jeg har jo så mange ganger i senere tider fåt ros i fræmstedelser for å omhandle slike tørre æmner på en mere letlæst, ja iblant tilmed morsom vis, æn folk flest.”

Det er verdt å merke seg at landets først utnevnte språkprofessor, Johan Storm, som var motstander av overlærerens program, reiste Knudsen følgende minnesmerke ett år etter at overlæreren gikk bort:

Hvad Stilen angaar, saa kan det ikke negtes, at den er ægte norsk. Den har fuldstændig brudt med al Overleverings “Lænker, Baand og Tvang”; den har hivet al unyttig Ballast overbord og flyder paa Lasten, ægte norsk Furutømmer. Man skal ikke her finde spor af Kancellistil eller aflange, indviklede Perioder. Paa den anden Side har hans Stil ogsaa sine meget væsentlige Ulemper. Sproget er nok

Sakprosaisten Knud Knudsen kunne briljere; det skjer mange steder i Reiseminner. Her er noen tanker som slo ham under en reise på Møre i 1863; tanker som kanskje ikke bare gjaldt hund eller sau:

Vi læser jo av og til i bladene, at en hund, eller flere i følge, har faret til fjæls og efter sin vejde- eller jagt-natur git sig til å forfølge en saueflok som andre hærreløse dyr og enten ha sprængt en del av dem eller jaget hele hurven utover et flu, så den slog sig ihjæl. Undertiden faller det førerne og med dem hele flokken (...) in å søke højere og højere op så de alle tilsist kommer op i den evige snø og sulter ihjæl; for det faller de tanketomme dyr ikke in å opgi den retning, de har kommet i og gå ned over igjen. De må fræm, altid længre og længre fræåm, til de når enden, eller enden, døden, når dem. (RM s 300.)

norsk, men det er ikke det bedste, heldigste, endsige det fineste norsk, det er ukunstlet, men tillige ujævnt, ofte ufint. Der er Hjertelag og Kraft i det, men det er ogsaa tungt og klodset, udtværet, kjedsommeligt. Der er ingen kunstnerisk Afrunding, ingen Knap, meislet, plastisk Skjønhed. Der er og kan ikke være nogen klassisk Formfuldendthed i et et Sprog, som blot bestaar affamlende Forsøg, som stadig leder efter det rette Ord uden at finde det. Kort sagt, det er Raamaterial, ikke det forædlede Produkt. Knudsen kan umulig opstilles som Mønster til Efterligning ligesom Asbjørnsen og Ibsen.¹⁹

Mon det, Storm? Det spør om ikke Knudsen med all sin åpenhet forente nettopp Asbjørnsens norskhet og Ibsens sannhetsstrev i seg. Det skjedde på et begrenset, men lite utviklet felt. Knud Knudsen var nemlig uten tvil en av de første virkelig betydningsfulle polemikere i norsk offentlighet.

Nordmannen Knudsen, i sin tid utdannet takket være reder- og borgerpenger på sørlandskysten, var internasjonal. Tittelen *Unorsk og norsk* kunne ha vært et personlig oppnavn. I vårt land var det få debattanter som på 1800-tallet brukte utenlandske referanser i tilsvarende grad når det gjaldt språkspørsmål. Knudsen har selv fortalt hvordan han savnet lesestoff og impulser da han underviste i Drammen. Men så kom han over et tysk tidsskrift som ble hans viktigste åndelige næring mens han utarbeidet "Skoleanliggender", den aller første store artikkelen. I løpet av forfatterskapet utga han artikler og bøker der det krydde av henvisninger til dansker, svensker, tyskere, franskmenn og engelskmenn.

På denne måten ble Knudsen en forløper for en ikke helt stueren taktikk som går ut på imponere og overbevise ved å oppgi unødvendig mange navn og titler til støtte for fakta eller synspunkter. I samtiden ble *den Knudsenske Methode* et hyppig brukt skjellsord om denne teknikken, som irriterte motstanderne inntil fortvilelse. Nå skrev ikke Knudsen hovedoppgave eller doktoravhandling; det var polemikk han bedrev. Og *da* ble navn viktige. Med noen treffende formuleringer av Helge Dahl gjaldt det å "føre fram argumenter og beviser og så stive disse opp med sitater fra autoritetene og referater av deres synsmåter. Han var aldri nøye med sine kilder, han tok dem hvor han fant dem. Men ingen kan nekte for at de vitner om inngående studier og en veldig evne til å orientere seg. Sitatene var ofte revet ut av sammenhengen og derfor ikke alltid vitenskapelig holdbare. At det hele ble svært ensidig, sier seg selv."²⁰

Gnageren Knud Knudsen, beveren fra Holt, var en utholdende sjel. Ikke bare kunne han skilte med "store" navn utenfra, han sørget også for å gjenta dem. Folk husket bedre *hvem* som sa det, enn akkurat *hva* de sa, mente han. Skulle man nå frem, måtte det gjentas, gjentas, gjentas, gjentas. Og gjentas: "det stadige gnag på samme stræng, som

må til, når en gammel ingrod vane skal bli overvunnen.” Gjentakelsene er likevel til å utholde, til og med om man leser mye i ett strekk. Knudsen varierer og nyanserer; først og fremst er tekstene preget av en innfallsrikdom som gjør det mulig å ri kjepphester på ny frisk.

Mennesker kan aldri frigjøre seg helt fra personlige motiver når de tar stilling i en sak. Forfatteren Helge Krog skal en gang ha uttalt at en debatt aldri blir helt saklig før den blir personlig. Han kunne ha brukt Knud Knudsens polemikk som et eksempel. Overlæreren er en bekjennende og lett gjenkjennelig person i debattinnleggene, som kunne ha representert ham uten signatur. Samtidig har han ingen skrupler med å la motparten tre ut av anonymiteten; han fremhever andre debattanters faglige uformuenhet og uanstendighet med intensitet. Det stemmer nok at motstanderne “aldri kunne lære at herske over sit sinne”, som han skriver i opptegnelsene. Men han hadde selv sin solide rem av den huden.

Det siste gjelder vel å merke hva som ble skrevet, og ikke hvem som skrev det. Knudsens polemikk har ett kjennetegn som løfter den over det gjengse. Han kan såre synspunkter og synspunkters begrunnelse, men holder seg for god til å angripe noen via personlige egenskaper. Det samme kan man ikke si om hans argeste motstandere. Professorene Munch og Storm skrev flere steder om Knudsens mentale utrustning – for eksempel skulle overlæreren fra naturens side være berøvet enhver estetisk sans. Slike karakteristikk mangler i Knudsens svar. Heten i artiklene er betinget av temperament og nærmer seg enkelte ganger et ulmende hat. Tekstene er like fullt gjennomsyret av et grunnleggende moralsk trekk: Man kan og bør meske seg med de dumme, men det skal være begrenset til tåpeligheten i det de har ytret. På den måten er Knud Knudsen personlig, men saklig. Man kan gjerne trekke frem retthaveriskheten som en drivkraft bak hans tøffe væremåte i spaltene, bare man husker at trangen til redelighet er like sterk: “Men selv om vi

Der er ikke mange her hjemme, som er blevet grundigere udskjældt end han. *Viggo Ullmann.*
(Tegning av Jo Visdal.)

På veien hjem fra en botanisk ekskursjon til Tjøme i 1881 stakk Knud Knudsen innom barndomsbygda Holt ved Tvedestrand. Han oppsøkte klokker Andreas M. Feragen og skolen hans. Ved den skolen hadde Knud begynt som elev nesten 60 år tidligere. Nå kom han inn i det avlange klasserommet midt i en time. Ungene satt tett sammen på de fire-fem avlange pulttrekkene og glante på ham. Besøk var ikke akkurat noe dagligdags. Han på sin side ble straks slått av hvor forskjellig barna var kledd fra hans tid. Deretter skjedde det noe for ham ganske uforståelig: “Jeg blev så rar, vilde gråte.” Han ønsket på ingen måte å opptre med gråt i halsen eller tårer på kinnene i kretsen av gutter og jenter som “ej vilde kunne forstå dette hos den fræmmede gamle man”. 69-åringen løp ut av skolestua med hendene i god avstand fra øynene.

begge nok saa meget hadde slaas' i bladene, det hadde aldrig skadet mig hverken i den store almenheds eller i skolegutternes øjne, naar striden bare var ført paa ridderlig vis.”²¹

Den som har lest latintilhengernes angrep og Knudsens svar, må tilkjenne ham både åpnere visir og større respekt for etterrettelighet enn motstanderne. Og i den grad han såret noen, var det hele flokken han rammet. *De* var ute etter *ham*. Selv måtte han således anlegge et kollektivt sikte:

*Sagen er altsaa, at de har kunnet samle alle de fiendtlige straalere paa mig, paa et enkelt punkt, som med et brændglas, mens jeg har maattet sprede mine paa den hele flok som gjennem en gartnersprøjte.*²²

Sammenligningen med gartnersprøyten får stå som eksempel på Knudsens hyppige bruk av språklige bilder. Noen ganger renner innleggene hans over av slike innfall, og som her er de ikke alltid helt gjennomført. Vel er det riktig at han måtte være påpasselig i flere retninger og spre angrepene. Men hagesprøyten vekker samtidig assosiasjoner om livnærende virksomhet. Imidlertid var det jo alt annet enn vann Knudsen tilføyde rosenes leir. Knudsens virksomhet kom derimot med tiden en annen og langt større flokk til gode. Dette skjedde primært takket være det polemiske forfatterskapet. Han er brå i kastene som en Kinck og snerten i vendingen som en Asbjørnsen – i tekster der han, en sakprosaens Wergeland, er sterkt sjelelig til stede.

Min karakteristikk av Knud Knudsens egenskaper som stilist og polemiker trenger én vesentlig tilføyelse. Vel var han hardtslående, men egenskapen *forsonlighet* var ham ikke fremmed. La oss derfor minnes teksten han skrev 39 år gammel, *Norge og jeg eller Det hele Folk og den enkelte Borger*. En mannsalder senere skriver han, brobyggeren, på samme oppbyggelige vis – midt i stridens hete, men nå inne fra grunnfjellet. Det skjer i boken *Hvem skal vinne?*:

Som sagt, ulykken ær, at de norsknorske ikke får hele folket, men mest bare et fåtal av hjertevarme vilstyringer med sig. De kræver for meget av sine landsmæn på en gang. Byd folket derimot det samme stykkevis, i små gjæver, i små «Portioner», så tærer de det kanhænde alt sammen, eller dog det meste. Hadde de norsknorske i denne siste mansalder fra 1853 tat tingen så og altså støttet os dansk-norske i stedet for å vålde os al den forfang og hinder og vanhæder, som de var gode for, da skulde det ha stået helt annerledes til nu med løsningen av målopgaven, vår fælles opgave. (...) Til sist kunde «Sprogene» da kanske ha ha kommet hinannen så nær, at alt folket kunde

steget ut av det ene hus og like in i det andre. Eller med en annen lignelse: målstræverne i et følgende ætled kunde kommet til å oppleve det samme, som arbejderne i St. Gothardstunnelen. Efter å ha måls-trævet længe og vel fra begge ender, den «danske» og den «norske», vilde de ha hat for sig bare en tyn' mellemvæg, som var let å gjen-nembryte, så de møttes i sejer anlet til anlet.²³

«Ut av det ene hus og like in i det andre» – ut av Hesthagen og inn på Nes, og ut fra Nes og inn på Hesthagen igjen. Til Norge med Danmark, og til Danmark med Norge. Den taper, som brå er. Og den vinner, som trå er.

Noter

- 1 Thore Lie, "Tradisjon og fornyelse," i Norsk litteraturhistorie: Sakprosa fra 1750 til 1995 (Oslo: Universitetsforl., 2002), 1: 204.
- 2 Knud Knudsen etterlot seg ni håndskrevne hefter som han kalte Optegnelser. De dekker store deler av hans liv, men er ikke dagboksnotater og ikke systematisk paginert. Heftene er tilgjengelige på Nasjonalbiblioteket i Oslo. To deler av dem er utgitt i bokform; Livsminner (1937) redigert av Didrik Arup Seip og Reiseminner 1847-1892 (2001) redigert av Bjørn Eithun.
- 3 Knud Knudsen, Knud Knudsens Livsminner: Barneår og ungdomsår (Oslo: Aschehoug, 1937), 9.
- 4 Jacob Aall, "Nogle Ord om Dagens Tone," i Nutid og Fortid: Et hæfteskift (Arendal: [Eget forl.], 1832), b. 1, hft.3:19.
- 5 Ibid., 100.
- 6 Ibid., 50-51.
- 7 Holths kritikk ble trykt i to artikler i Morgenbladet, 228/1847 og 232/1847.
- 8 Optegnelser.
- 9 Knud Knudsen, Kortfattet redegjørelse for det dansk-norske målstræv (Kristiania: [s.n.], 1887)
- 10 Optegnelser.
- 11 Ibid.
- 12 Ibid.
- 13 27.11.1893.
- 14 Til Fredrik Wexelsen, 08.03.1892.
- 15 Optegnelser.
- 16 Didrik Arup Seip, "Knudsen, Knud." I Norsk biografisk leksikon, 487; Einar Høigård, Oslo katedralskoles historie (Oslo: I kommisjon hos Grøndahl, 1942), 344; Finn-Erik Vinje, innledning til Haandbog i dansk-norsk Sproglære, av Knud Knudsen (Oslo: Samlaget, 2002), XXVI.
- 17 Optegnelser.
- 18 Ibid.
- 19 Johan Storm, Norsk Sprog. Kraakemaal og Landsmaal (København: Gyldendal, 1896).
- 20 Helge Dahl, Knud Knudsen og latinskolen. (Oslo: Universitetsforlaget, 1962), 31-32.
- 21 Optegnelser.
- 22 Ibid.
- 23 Knud Knudsen, Hvem skal vinne?: Eller de historiske, dansk-norske målstræveres standpunkt (Kristiania: [Eget forl.], 1886).

Da han så døydde, året etter eg hadde møtt han, var eg i jordferda hans. Den presten som der tala over han, skildra det idige arbeidslivet den avlidne hadde ført. Men så sa han: "Hva var det så han arbeidet så strævsomt med gjennom livet? Bokstaver, bare bokstaver!" Og i motsetning skildra presten det han burde ha offra livet sitt for, om han ville vinne det evige livet. Eg tykte det var fælt å høre slik ei mismæting av eit stort livsverk. Men til all lykke kom stortingspresidenten Vigge Ullmann med krans frå Stortinget, og han tala sterkt og varmt om den gjerninga for norskdom som Knud Knudsen hadde gjort, slik at han løfta arbeidet til Knudsen opp i eit høgare og større lys. (Halvdan Koht: Minnearv og historie. Gamle og nye artiklar. S. 33-34.)

Litteratur

1 Knud Knudsens forfatterskap

Generelt

I Jens Brage Halvorsens *Norsk Forfatter-Lexikon* (utgitt 1885-1908) legger omtalen av Knud Knudsens person og produksjon beslag på hele ti sider (307-316). Samtlige boktitler og tilnærmet alle avis-, blad- og tidsskriftartikler er kommet med - den senest omtalte er en bokanmeldelse som Knudsen skrev i *Dagbladet* sist i året 1890. Han forteller at alt han fikk trykt, ble limt inn i tre store samlemapper. Noen slike mapper, eller spor av dem, har dessverre ikke latt seg oppdrive i dag. Imidlertid etterlot Knudsen seg ni håndskrevne hefter med *Optegnelser*. Notatene er tettskrevne på nærmere 900 sider folioark som også er utstyrt med margbemerkninger og flere vedlegg. De dekker store deler av hans liv, men er ikke dagboksnotater. Det gjelder springende erindringer nedtegnet etter hukommelsen; de ble i all hovedsak skrevet ned etter fylte 77 år. Opptegnelsene utgjorde min hovedkilde for det bildet jeg har tegnet av Knud Knudsen i min biografi om ham.

To deler av disse erindringerne er utgitt i bokform. Den ene er minnene fra barne- og ungdomstiden: *Knud Knudsens livsminner*, utgitt av Bymålslaget og redigert av Didrik Arup Seip (1937). En betydelig del av opptegnelsene består av Knudsens reiseskildringer. Disse er blitt redigert og utgitt av ble redigert av Bjørn Eithun og utgitt av Bymålslaget: *Reiseminner 1847-1892* (Samlaget 2001). I bokform utgjør disse samme sidene 652 sider. Det gjenstår imidlertid nærmere 400 notatsider som ikke er blitt publisert direkte.

Bøker

Inntil 1876 hadde Knudsen utgitt åtte bøker:

- Knudsen, Knud. *Et par puncter af modersmaalets grammatik*. Christiania: [s.n.], [1847].
_____. *Haanbog i dansk-norsk sproglære*. Kristiania: Abelsted, 1856.
_____. *Lærebog i dansk-norsk sproglære*. Kristiania: Abelsted, 1957.
_____. *Er norsk det samme som dansk?* Kristiania: [s.n.], 1862.
_____. *Modersmaalet som skolefag*. Kristiania, [s.n.], 1864.
_____. *Det norske målstræv*. Kristiania: [s. n.], 1867.
_____. *Nogle språk- og skolespøsmål*. Kristiania: [s.n.], 1869.
_____. *Den landsgyldige norske uttale*. Kristiania: [Eget forl.], 1876.

I 1894 utga han sin siste bok, *Norsk målvækst, fra 1852 å regne : grensestrid om dansk, dansknorsk og folkenorsk*. Kristiania: [Eget forl.], 1894. På siste side kunne forfatteren her regne opp - og invitere til kjøp av - 11 tidligere publikasjoner fra årene 1881 til 1890:

- Knudsen, Knud. *Unorsk og norsk, eller fremmedords avløsning*. Kristiania: Cammermeyer, 1881.
_____. *Af Maalstriden 1881: Svar til Prof. J. Storm og Litterat A. Larsen m.m.* Kristiania : Cammermeyer, 1881.
_____. *Skolen og fremmedordene: Med efterskrift til "Unorsk og norsk."* Kristiania: Cammermeyer, 1881.
_____. *Norsk blandkorn*. B.1. Kristiania: Brøgger, 1882.
_____. *Norsk blandkorn*. B.2. Kristiania: Brøgger, 1883.
_____. *Latinskole uten latin*. Kristiania: [s.n.], 1884.
_____. *Norsk blandkorn*. B.3. Kristiania: Brøgger, 1885.
_____. *Hvem skal vinne?: Eller de historiske, dansknorske målstræveres standpunkt*. Kristiania: [Eget forl.], 1886.
_____. *Tyskhet i norsk og dansk*. Kristiania: [Eget forl.], 1888.
_____. *Våre læker og morsmålet*. Kristiania: [s.n.], 1889.
_____. *Skal vi saa skrive norsk eller dansk i Norge?* København: Cammermeyer, 1890.

I tillegg bør nevnes: *Kortfattet redegjørelse for det dansk-norske målstræv*. 1887. Bilag til *Morgengryet*, 15 s.

Artikler

Hvis vi ser aviser, tidsskrifter og blader under ett, spør det om noen norsk forfatter overhodet har skrevet flere artikler om språk og skole i aviser, tidsskrifter og blader enn Knud Knudsen. I min biografi blir de mest sentrale av artiklene, artikkelseriene og stridene de utløste, behandlet både kronologisk og som eget emne. I min artikkel her har jeg dratt nytte særlig av følgende tekster:

Om Lydene, Lydtegnene og Retskrivningen i det norske Sprog - utredning i tidsskriftet NOR i 1845.

Om Thues læsebog - anmeldelse i Universitets- og Skoleannaler i 1846.

Skoleanliggende - gjennombruddsteksten i Universitets- og Skoleannaler fra 1847. *Norge og jeg* - en samfunnsanalyse i opplysningsbladet Folkevennen i 1852.

a) *Om Undervisning i Modersmaalet*. b) *Om Brugen af latinske Bokstaver*. Begge i bind 1/1852 av Den norske folkeskole. Et Maanedsskrift for Lærere og andre Opdragere.

En rekke avis- og tidsskriftfeider blir streift her i artikkelen. De finnes utdypet og med nærmere angivelse av tid og sted i min biografi. De viktigste var:

Polemikk med Jens August Holth, 1847.

Polemikk med Peter Andreas Munch, 1852.

Polemikk med Harald Wilhelm Ottesen, 1861.

Polemikken med Ludvig Kristensen Daae, 1865.

Polemikken med Johan Storm, 1879-188.

Brevsamlinger

Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo:

Brevsamling 583: 1 mappe med uregistrerte brev. 5 mapper med brev ordnet alfabetisk. Håndskriftsamlingen utenom Brevsamling 583: Ms.fol. 3573: Egen mappe, bl.a. med spesiell konvolutt med brev til Bjørnstjerne Bjørnson.

Løse brev: I samling 387 ett; i saml. 324 ett; videre numrene 262, 198, 196, 182, 123, 119, 100, 66, 60, 39, 36, 2, 419, 401, 539.

Ms. 4o 2186: Tjenestemeddelelser fra Kristiania katedralskole.

Det kongelige bibliotek, København: Brevene fra Knud Knudsen og andre til Hans Dahl ligger i samling NKS 965 4o.

2 Et lite utvalg av litteraturen om Knud Knudsen og hans forfatterskap

Bleken, Brynjulv. *Studier i Knud Knudsens grammatiske arbeider*. Oslo: I kommisjon hos Aschehoug, 1956.

Dahl, Helge. *Knud Knudsen og latinskolen*. Oslo : Universitetsforlaget, 1962.

Falk, Hjalmar. [Nekrolog]. *Arkiv för nordisk filologi*, b. 12(1895): 92-97.

Johnsen, Egil Børre. *Unorsk og norsk: Knud Knudsen : En beretning om bokmålets far*. [Tvedestrand]: Bokbyen forl., 2006.

Knudsen, Trygve. *P.A. Munch og samtidens norske sprogstrev*. Kristiania: Gyldendal, 1923.

Seip, Didrik Arup. "Knudsen, Knud." I *Norsk biografisk leksikon*

Torp, Arne. [Minneartikkel.] *Språklig samling*, nr. 1(1995).

Vinje, Finn-Erik. *Et språk i utvikling: Noen hovedlinjer i norsk språkhistorie fra reformasjonen til våre dager*. Oslo : Aschehoug, 1978.

____. Innledning til *Haandbog i dansk-norsk sproglære*, av Knud Knudsen. Oslo: Samlaget, 2002.

Ellers finnes det mye dokumentasjon i Julius Grasåsens samlinger på Bygdetunet, Vegårshei.

3 Annen litteratur brukt i artikkelen

Høigård, Einar. *Oslo katedralskoles historie*. Oslo: I kommisjon hos Grøndahl, 1942.

Johnsen, Egil Børre og Trond Berg Eriksen, red. *Norsk litteraturhistorie: Sakprosa fra 1750 til 1995*. Oslo: Universitetsforl., 1998.

Knudsen, Knud. *Knud Knudsens Livsminner: Barneår og ungdomsår*. Oslo: Aschehoug, 1937.

Storm, Johan. *Norsk Sprog. Kraakemaal og Landsmaal*. København: Gyldendal, 1896.

Aall, Jacob. *Nutid og fortid: Et hæfteskrift*. Arendal: [Eget forl.], 1832.